

σμοί επηρεάζονται καθοριστικά και από την επικρατούσα επικοινωνιακή μορφή, προφορικότητα, γραφή, ηλεκτρονικά μέσα. «καθώς κάθε τέτοια μορφή αποδεσμεύει σε διαφορετικό βαθμό τόν κάθε εξατομικευμένο έαυτό από τους υπόλοιπους και τό περιβάλλον τους» (Gronbeck 1991: 18-20). 'Ο αναστοχασμός λ.χ. εμφανίζεται σε μία προχωρημένη εποχή της τυπογραφίας, όταν ή συνείδηση του έαυτου αποστασιοποιείται από την άπλή ύπαρξη και έξωτερικεύεται αρκετά, ώστε νά μπορεί νά στοχαστεί πάνω σε αὐτή και νά εκφράσει τόν συγκεκριμένο στοχασμό μέσω της γλώσσας.

Μέ την έλευση και διάδοση τῶν ηλεκτρονικῶν μέσων ὁ δυτικός πολιτισμός μπαίνει στήν περίοδο τῆς δευτερογενοῦς προφορικότητας. Ἡ πρωταρχική προφορικότητα ἀναφέρεται στή χρήση τῆς φυσικῆς φωνοῦμενης γλώσσας ὡς ἀποκλειστικοῦ μέσου ἐπικοινωνίας, ἀλλά και στήν ἰδιαίτερη γνωστική και συνειδησιακή κατάσταση πού ἀπορρέει ἀπό αὐτή. Ἡ δευτερογενής προφορικότητα βασίζεται ἀφενός στίς μορφές σκέψης, ἐκφρασης και ἐμπειρίας πού ἐπέβαλε ή χρήση τῆς γραφῆς και τυπογραφίας και ἀφετέρου σε μία προφορικότητα πού μέ τή σειρά της στηρίζεται στίς νέες ηλεκτρονικές πλέον τεχνολογίες. Ἡ νέα αὐτή μορφή προφορικότητας ἐξισορροπεῖ κατά κάποιο τρόπο τήν «ὀπτικοκεντρική» ἐξάρτηση τῆς συνείδησης, ἀναπτύσσεται πάνω στά ἀχνάρια τῆς γραφόμενης γλώσσας, ἀπευθύνεται σε ὁμάδες μᾶλλον παρά σε ἄτομα δημιουργώντας νέα εἶδη ἀκροατηρίων, και ἐπαναφέρει τό «ἀγωνιστικό» στοιχείο, ἄν και σε ἡπιότερη μορφή (βλ. ἐπίσης Silverstone 1991 και Farrell 1991).

Θεωρίες τῆς Προφορικότητας και Ἑγγραμματοσύνης

Ἐς δοῦμε ὅμως σε τί πνευματικό κλίμα ἀναπτύσσεται τό ἔργο και ή σκέψη τοῦ Ong σε ὅ,τι ἀφορᾷ τό θέμα μας. Τό

Υπερ-11
 → Γ πρόβλημα τῆς προφορικότητας καὶ τῆς ἐγγραμματοσύνης τί-
 θεται ἐξαρχῆς μέ ὅρους μιᾶς δυαδικῆς λογικῆς. Οἱ δύο ἔννοι-
 ες, δηλαδή, νοοῦνται ὡς ἀντιθετικές μεταξύ τους, ἐνῶ οἱ
 ἀντίστοιχοι πολιτισμοὶ –προφορικός καὶ ἐγγράμματος– χαρα-
 κτηρίζονται ἀπὸ ριζικές διαφορές στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνθρώπι-
 νης γνωστικότητας, ἐμπειρίας καὶ συνείδησης (βλ. καὶ Luria
 1976). Οἱ θεωρίες, ὥστόσο, πού περιγράφουν καὶ ἐξηγοῦν
 τοὺς πολιτισμοὺς αὐτοὺς δέν μποροῦν παρὰ νά μοιράζονται
 καὶ τὰ γνωρίσματα κάθε δυαδικοῦ ἀντιθετικοῦ ταξινομικοῦ
 σχήματος. Ἐνας ἀπὸ τοὺς ὅρους τῆς διχοτομίας θεωρεῖται
 πάντα ἀξιολογικά ἀνώτερος ἀπὸ τὸν ἄλλο. Ἡ πριμοδότηση
 τοῦ ἑνός ἀπὸ τοὺς πόλους τῆς δυαδικῆς ἀντίθεσης μεταξύ
 προφορικότητας καὶ ἐγγραμματοσύνης μπορεῖ νά πάρει δια-
 φορετικές μορφές. Στὴν περίπτωση τοῦ **φωνοκεντρισμοῦ λ.χ.**
πριμοδοτεῖται ἡ προφορική ἔκφραση σέ βάρος τῆς γραπτῆς:
ἡ ρομαντική αὐτὴ ἄποψη θεωρεῖ τὴ φωνοῦμενη γλῶσσα ὡς
πρωταρχική, φυσική, πλησιέστερη στὴν «πραγματικότητα»,
καὶ τίς προεγγράμματατες κοινωνίες λιγότερο ἄλλοτριωμένες.
 Ἡ γραφή, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἐμφανίζεται ὡς τέχνημα, ὡς
 μιὰ ἀπλή καταγραφή τῆς ὁμιλίας, ὡς τεχνητὸ προϊόν πού
 ἀπομακρύνει τὸ συγγραφέα ἀπὸ τὸ κείμενό του καὶ τὸν ἀπο-
 προσωποποιεῖ. Ἡ παλιά αὐτὴ ἀντίληψη¹⁰ διατηρήθηκε μέχρι
 πρόσφατα (Saussure 1979: 55-57) καὶ διαφαίνεται καὶ στὴ θε-
 ωρία τοῦ Ong. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι δηλώνει μέ σαφήνεια ὅτι
 τὸ νά χαρακτηρίζουμε τὴ γραφή «τεχνητὴ» δέν σημαίνει ὅτι
 τὴν καταδικάζουμε, ἀλλὰ ἀντίθετα ὅτι τὴν ἐπαινοῦμε καί,
 παρὰ τὴ γενική του προσπάθεια νά μὴν «κλείσει» τὴν ἱστορία
 καὶ νά ἀποφύγει τὰ μανιχαϊστικά σχήματα, ἡ προτίμησή του
 γιὰ τὴν προφορικότητα ἀναδύεται ἐπανειλημμένα στὸ ἔργο
 του. Ὁ φωνοῦμενος λόγος εἶναι «ὁ λόγος στὴν καθαρότερη
 μορφή του, στὴν πιὸ ἀνθρώπινη καὶ θεία μορφή του... ὁ λόγος

¹⁰ Βλ. λ.χ. Πλάτωνος *Φαῖδρος* (274-7). J.-J. Rousseau. 1990 (1817)
Essais sur l'Origine des Langues. Gallimard, Παρίσι.

πού μεταβιβάζεται προφορικά ανάμεσα στους ανθρώπους... είναι ή βάση της ανθρώπινης κοινότητας» (Ong 1967: 310). 'Ο προφορικός λόγος είναι πρωταρχικός, αλλά «καταδικασμένος να ανάγεται ολοένα και περισσότερο στο χώρο... και όλες οι αναγωγές του φωνούμενου λόγου σε μη ακουστικά μέσα... τόν ύποβιβάζουν, όπως τόσο έντονα πίστευε ο Πλάτων» (1967: 320-22). 'Ως προς την άποψη του φωνοκεντρισμού ότι ή γραφή άποτελεί απλώς καταγραφή της όμιλίας, θά πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι ή γραφή μπορεί να άποδώσει όρισμένα μόνο γνωρίσματα της όμιλούμενης γλώσσας: τά φωνήματα, τά λεξήματα και τή σύνταξη. 'Αδυνατεί να άποδώσει τό πώς ειπώθηκε κάτι και μέ ποιά πρόθεση. 'Εξάλλου ή γραφή έχει γίνει τό πρότυπο της όμιλούμενης γλώσσας, «έσωτερικεύουμε τή γλώσσα μέ όρους πού έχουν όρίσει συστήματα γραφής μας» (Olson 1994: 3-8).

'Από τήν άλλη πλευρά, ή πριμοδότηση της γραφής έναντι της προφορικότητας μάς οδηγεί στο **γραφοκεντρισμό** πού θεωρεί τή γραφή (ιδιαίτερα μάλιστα τήν **αλφαβητική**) **όργανο ακρίβειας, συστηματικότητας και δύναμης**. 'Η έκδοχή αυτή συνοδεύεται συνήθως από τή συμπληρωματική άποψη ότι ή **έγγραμματοσύνη είναι από τή φύση της όργανο κοινωνικής προόδου** (πρβλ. Lévi-Strauss 1979: 265-66). 'Οπως συμβαίνει και στή γλώσσα μας, ή λέξη **έγγράμματος** παραπέμπει κυρίως στον μορφωμένο, τόν γραμματισμένο σε αντιδιαστολή μέ τόν «άγράμματο», άμόρφωτο κ.ο.κ., παράδοση άποψη άν σκεφθεί κανείς ότι από τίς χιλιάδες γλώσσες πού έχουν μιληθεί, μόλις τό ένα έβδομο έχουν έπινοήσει ένα σύστημα γραφής.

'Αλλά οι δυαδικές σχέσεις δέν είναι ποτέ άπομονωμένες, αντίθετα συναρτώνται αναλογικά μέ αντίστοιχες δυαδικές σχέσεις δημιουργώντας ένα όλόκληρο ιδεολογικό οικοδόμημα. 'Ετσι και σε αυτή τήν περίπτωση ή αντίθεση προφορική/έγγράμματη κοινωνία έρχεται να ένισχύσει και να υποκαταστήσει μιά σειρά άλλων διχοτομήσεων όπως λ.χ. πρωτόγονη/πολιτισμένη, προλογική/λογική, παραδοσιακή/σύγχρονη,

μή-ὀρθολογική/ὀρθολογική, μυθοποιητική/λογικο-εμπειρική κοινωνία.

Τό ἐπόμενο βήμα στό ὁποῖο ὁδηγοῦν οἱ τέτοιου εἴδους κατηγοριοποιήσεις εἶναι ἡ περιοδολόγηση τῆς ἱστορίας τῶν κοινωνιῶν καί τῶν πολιτισμῶν βάσει ἀκριβῶς τῆς ἐφεύρεσης τῆς γραφῆς, μέ ἀποτέλεσμα μιά τεχνολογική ἐπινόηση νά καθίσταται καθοριστικός παράγοντας τῆς ἱστορίας. Ἡ γενική αὕτη θεωρητική τοποθέτηση ὑπονοεῖ ὅτι ὑπάρχει μιά «μεγάλη διαχωριστική γραμμή» (Great Divide), ἓνα «μεγάλο χάσμα» ἀνάμεσα στόν τρόπο σκέψης, ἀνάμεσα στίς γνωστικές δεξιότητες τῶν δύο αὐτῶν τύπων πολιτισμοῦ. Οἱ θεωρίες τοῦ «Μεγάλου Χάσματος», ὅπως ὀνομάστηκαν, ἔχουν μακρά ἱστορία στό χωρο τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας. Ἦδη ἀπό τήν ἐποχή του Tylor (1881: 179-81) εἶχαν τεθεῖ οἱ ὅροι τῆς συζήτησης, ἐνῶ μετὰ τόν Δεύτερο Παγκόσμιο οἱ σχετικές θεωρίες ἐπανέρχονται ἀπαλλαγμένες ἀπό ἀναφορές στίς βιολογικές καί φυλετικές καταβολές τῶν ἀνθρώπων ἢ στό αἰτιοκρατικό ἐξελικτικό σχῆμα τῶν σταδίων (ἀγριότητα, βαρβαρότητα, πολιτισμός καί τά συναφῆ). Στό ἐξῆς οἱ διαφορές μεταξὺ τῶν δύο τύπων πολιτισμοῦ ἀνάγονται σέ διαφορές στό ἐπίπεδο τῶν τρόπων καί μέσων ἐπικοινωνίας καί ἰδιαίτερα τῆς ἐγγραμματοσύνης. Οἱ διάφορες παραλλαγές τῶν θεωριῶν τοῦ «Μεγάλου Χάσματος» παράγουν μέ τή σειρά τους κάποιες πρόσθετες δυαδικές καί ἐξίσου ἱεραρχημένες μεταξὺ τους ἀντιθέσεις: ἀκουστικός/ὀπτικός, ὑποκειμενικός/ἀντικειμενικός, χρονικός/χωρικός, συλλογικός/ἀτομικός, συμμετοχικός/ἀποστασιοποιημένος, προσωρινός/διαρκής κ.ά. Οἱ βασικές αὐτές τοποθετήσεις ὁδήγησαν στήν ἐπεξεργασία διαφόρων θεωριῶν πού λόγω τοῦ κοινοῦ προσανατολισμοῦ τους ὀνομάστηκαν καί θεωρίες τοῦ «αὐτόνομου μοντέλου».

Τό αυτόνομο μοντέλο

Σύμφωνα με τις θεωρίες αυτές ή έγγραμματοσύνη εμφανίζεται ως αυτόνομος, καθολικός ιστορικός και εξελικτικός παράγοντας, ή ύπαρξη ή απουσία του οποίου έχει συγκεκριμένες επιπτώσεις στην κοινωνική και πολιτική δομή, στο πολιτισμικό σύστημα και τις γνωστικές διαδικασίες των μελών μιας κοινωνίας. Μιά πρώτη συστηματική έκδοχή του θεωρητικού αυτού μοντέλου διατύπωσαν οι Goody και Watt τό 1963 σέ άρθρο τους σχετικά μέ τις συνέπειες τής έγγραμματοσύνης. Ένα άρθρο πού επηρέασε άλλωστε σημαντικά και τόν ίδιο τόν Ong. Οί δύο συγγραφείς εμφανίζουν τήν έγγραμματοσύνη ως ένα μέσο δημιουργίας γνώσης, μία τεχνολογία τής νόησης πού μετασχημάτισε τις κοινωνίες και γέννησε τήν επιστήμη.¹¹ Ένώ ό μύθος στόν προφορικό πολιτισμό προσαρμόζει και υποτάσσει τό παρελθόν στίς ανάγκες του παρόντος συμπυκνώνοντας γεγονότα από διαφορετικές ιστορικές περιόδους, ή καταγραφή και κριτική σύγκριση των διαφορετικών εκδοχών του παρελθόντος δημιουργήσε τήν επιστήμη τής ιστορίας. Ένώ οί ισχυρισμοί και οί απόψεις στίς προφορικές κοινωνίες είναι συνάρτηση τής αυθεντίας, τής παράδοσης και των κοινωνικών σχέσεων και κρίνονται βάσει του ποιός τις εκφέρει, ή έγγραμματοσύνη επιτρέπει τό σκεπτικισμό και τόν λογικό, κριτικό και απρόσωπο έλεγχο, άρα τήν αμφισβήτηση, τό διάλογο και τέλος τις δημοκρατικές διαδικασίες και θεσπίσεις.

Ωστόσο τό πραγματικό υλικό πού προσκομίζουν ακόμη και οί ίδιοι οί υποστηρικτές του αυτόνομου μοντέλου, πόσο μάλλον οί επικριτές του, δείχνει ότι ή εμφάνιση τής έγγραμματοσύνης δέν επιφέρει όπωσδήποτε τις κοινωνικές και γνω-

¹¹ 'Ο Goody διατύπωσε άργότερα ήπιότερες θέσεις θεωρώντας τήν έγγραμματοσύνη ένα μέσο διεύρυνσης, διάδοσης και αποθήκευσης γνώσεων· βλ. 1986.

στικές αλλαγές που προβλέπονται. 'Η ιστοριογραφία απουσιάζει από την έγγραμμη 'Ινδία· οί ἐπιστῆμες ἀναπτύσσονται στή μὴ ἀλφαβητική ἐγγράμμη Κίνα (Gough 1968)· στή Μαδαγασκάρη ἡ ἐγγραμματοσύνη ἀπὸ μόνῃ τῆς δέν ἀπελευθερώνει τὴ γνώση ἀπὸ τίς «παραδοσιακές» πολιτικές δομές (Bloch 1968 καὶ 1989). Γιά νά προσαρμόσει λοιπὸν τὴ θεωρία του στὰ νέα δεδομένα ὁ Goody (1968, 1977) εἰσάγει τὴν ἔννοια τῆς «περιορισμένης ἐγγραμματοσύνης». Σύμφωνα μέ αὐτήν, ἡ πλήρης ἀξιοποίηση τῶν δυνατοτήτων πού παρέχει ἡ ἐγγραμματοσύνη περιορίζεται ἀπὸ ὀρισμένους κοινωνικούς καὶ πολιτικούς παράγοντες. 'Η ἐγγραμματοσύνη εἶναι λειτουργικά περιορισμένη, ὅταν εἶναι μὲν διαθέσιμη, ἀλλὰ γιὰ πολὺ περιορισμένες χρήσεις, εἶναι κοινωνικά περιορισμένη, ὅταν ἀποτελεῖ προνόμιο μιᾶς ἄρχουσας κοινωνικῆς τάξης ἢ κάστας καὶ τέλος εἶναι διανοητικῶς περιορισμένη, ὅταν δέν ἀποδίδει τοὺς καρπούς πού ἀναμένεται νά ἀποδώσει σέ συνθῆκες πλήρους ἐγγραμματοσύνης.¹²

Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ αὐτόνομου μοντέλου ἐμφανίζονται νά χρησιμοποιοῦν δύο διαφορετικές θεωρίες γιὰ τὴ γνώση: Ἀκολουθώντας μιὰ δομο-λειτουργικὴ σκοπιὰ θεωροῦν ὅτι ἡ γνώση στοὺς προφορικούς πολιτισμούς διαμορφώνεται ἀπὸ τίς κοινωνικές συνθῆκες, ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο ἀντανάκλαση τῆς πολιτικο-οικονομικῆς τάξης. Στούς ἐγγράμματους πολιτισμούς, ἀντίθετα, ἡ γνώση παράγεται ἀπὸ τὴν ἀλφαβητική ἐγγραμματοσύνη, «έναν μαγικὸ παράγοντα... κάτι σάν τὸν λογικὸ θετικισμό» (Bloch 1989: 17, βλ. καὶ Halverson 1992). Ἀλλὰ τό βασικὸ πρόβλημα τῶν θεωριῶν πού ἐμμένουν σέ μιὰ ἔντονη ἢ ἀχνότερη διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσα σέ προφορικές καὶ ἐγγράμματες κοινωνίες ἢ πολιτισμούς, ἢ πού

¹² Ἐδῶ διαφαίνεται μιὰ ἰδιαίτερη ὁμοιότητα μέ τὰ ἐπιχειρήματα πού προβάλλονται προκειμένου νά ἐξηγηθεῖ γιατί δέν λειτουργεῖ «ὁμαλά» ἢ «δυσλειτουργεῖ» ἢ «στρεβλώνεται» ἡ οἰκονομικὴ ἀγορά.

ἐμμένουν στήν αὐτόνομη δράση τῆς ἐγγραμματοσύνης, εἶναι ὅτι τελικά στῆρίζονται σέ μιά κυκλική, διάλληλη ἐπιχειρηματολογία: Οἱ θεωρίες αὐτές ὑποστηρίζουν ὅτι, ἂν κάποιες κοινωνίες διαφέρουν (ὡς πιό «ἐπιστημονικές» ἢ «λογικές») ἀπό τίς ὑπόλοιπες (τίς «προφορικές»), αὐτό ὀφείλεται ὄχι στή φύση τῶν νοητικῶν ἱκανοτήτων τῶν μελῶν πού τίς ἀπαρτίζουν, ἀλλά στήν ἐγγραμματοσύνη, ἡ ὁποία θέτει σέ κίνηση, ἀναπτύσσει καί προάγει αὐτές τίς ἱκανότητες (βλ. λ.χ. Goody 1977: 7-9). Ἀρχίζουν, δηλαδή, ἀπό τήν παραδοχή ὅτι πηγὴ τῆς διαφοροποίησης, τῆς διαφορᾶς εἶναι ἡ ἐγγραμματοσύνη καί ὅτι οἱ νοητικές διαφορές ἀποτελοῦν ἐπακόλουθό της. Κατά συνέπεια τό ἐπιχειρήμά τους «ξεκινᾷ ἀπό αὐτὴν ἀκριβῶς τήν παραδοχή πού θέτει ὡς στόχο νά ἀποδείξει» (Street 1984: 49-50).

Οἱ θέσεις τοῦ «αὐτόνομου» μοντέλου δοκιμάσθηκαν μέ ἔρευνες πεδίου σέ διαφορετικούς πολιτισμούς καί δέχθηκαν τήν κριτική καί τόν ἔλεγχο ἀπό διάφορες πλευρές. Σταδιακά συγκροτήθηκε μιά νέα, διαφορετική θεωρητική σκοπιὰ καί οἱ θεωρίες πού προέκυψαν ὀνομάστηκαν, ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '80 (Street, 1984: 7), θεωρίες τοῦ «ιδεολογικοῦ μοντέλου».

→ Τό ιδεολογικό μοντέλο

Σύμφωνα μέ τίς θεωρίες αὐτές ἡ ἐγγραμματοσύνη νοεῖται σέ συνάρτηση πρὸς τὰ κοινωνικά, πολιτισμικά, πολιτικά καί ιδεολογικά συμφραζόμενα στά ὁποῖα βρίσκεται ἐνταγμένη. Ἡ ἐγγραμματοσύνη (ἀλλά καί ἡ προφορικότητα) ἀποκτᾷ τὴ συγκεκριμένη σημασία καί ἀξία της¹³ ἀπὸ τὴ σχέση της πρὸς τὴν περιρρέουσα ιδεολογία, τίς ἐπικρατοῦσες κοινωνικές πρακτικές καί τίς ἐξουσιαστικές δομές μέσα στίς ὁποῖες

¹³ Μέ τὴν τρέχουσα, ἀλλά καί μέ τὴ σωσσυρική σημασία τῆς σχέσης τῶν διαφορῶν μέσα σέ ἓνα σύστημα.

πραγματώνεται. Οι αλλαγές που επιφέρει η έγγραμματοσύνη αφορούν τις κοινωνικές και θεσμικές πρακτικές και όχι τις κοινωνικές και γνωστικές δομές, ενώ οι όποιες γενικεύσεις θα πρέπει να αναζητηθούν στο επίπεδο των σχέσεων της έγγραμματοσύνης με το πλαίσιο των κοινωνικο-πολιτικών συμφραζομένων (βλ. Street 1984, Besnier 1991, Street και Besnier 1992, Akinassio 1992). Δεν γνωρίζουμε ποτέ την έγγραμματοσύνη στην «καθαρή», «αυτόνομη» μορφή της, αλλά πάντα στη συγκεκριμένη μορφή που έχει λάβει κάτω από τις δεδομένες ιδεολογικές και πολιτικές συνθήκες (Street 1984: 8). Όποτε η έγγραμματοσύνη, κατά το «ιδεολογικό μοντέλο», αποτελεί έναν επιτρεπτικό παράγοντα που προάγει και διευκολύνει «τήν επεξεργασία των ήδη υπάρχουσών δομών και τη διοχέτευση των ήδη υπάρχουσών γνωστικών ικανοτήτων προς ειδικές κατευθύνσεις ιδεολογικά και κοινωνικά κυρωμένες από την ομάδα των χρηστών» (Akinassio 1992: 71-72).

Η προσέγγιση αυτή, επομένως, απομακρύνεται από την αναζήτηση και διερεύνηση των γενικών και καθολικών γνωρισμάτων της προφορικότητας και της έγγραμματοσύνης, καθώς και των επιπτώσεών τους στις κοινωνικοπολιτισμικές δομές και την ανθρώπινη γνωστικότητα. Απορρίπτει επομένως κάθε υποστασιοποίηση της έγγραμματοσύνης, κάθε άποψη που εμφανίζει την έγγραμματοσύνη ως ένα αυτόνομο, μονοσήμαντο τεχνολογικό φαινόμενο, οι έγγενεις ιδιότητες του οποίου επιφέρουν από μόνες τους ριζικές αλλαγές. Απορρίπτει κατά συνέπεια και τις δυαδικές ιεραρχημένες θεωρίες της προφορικότητας/έγγραμματοσύνης που αποτελούν τελικά μέρος της folk –δημώδους ή λαϊκής– θεωρίας και ταξινομίας των δυτικών κοινωνιών. Στη δυτική λαϊκή θεωρία, ή γραφή αποτελεί ένα μέσο για την παγίωση του προφορικού, για την «ανάγνωση» του φωνούμενου λόγου· ή γραφή, επομένως, είναι ένα ουδέτερο μέσο με το οποίο απλώς μεταβιβάζουν κάποιες πληροφορίες που βρίσκονται αλλού. Στην αντίστοιχη ιαπωνική αντίληψη ή προφορική έκφραση αποτε-

λει ένα ανεπαρκές μέσο μεταβίβασης κάποιων πληροφοριών πού βρίσκονται στους χαρακτήρες τών ιδεογραμμάτων (Bloch 1989: 29-34). Ἀλλά ἐνῶ θεωροῦμε ἐθνοκεντρική τήν ὅποια ἀναγωγή τῆς ἰαπωνικῆς λαϊκῆς ἀντίληψης σέ γενική θεωρία τῆς προφορικότητας/ἐγγραμματοσύνης, δέν φαίνεται νά τηροῦμε τήν ἴδια στάση ἀπέναντι στήν ἀντίστοιχη εὐρωπαϊκή ἀντίληψη.

Τό «ἰδεολογικό μοντέλο» ἀπομακρύνεται λοιπόν ἀπό τίς (προηγούμενες τουλάχιστον) διχοτομίες καί δυαδικές ἀντιθέσεις –οἱ ὁποῖες τελικά δέν ἀνταποκρίνονται σέ συγκεκριμένες πραγματικές συνθήκες– υἱοθετώντας μιὰ λογική τοῦ συνεχοῦς. Δέν ὑπάρχει χάσμα ἢ ἀσυνέχεια ἀνάμεσα στήν προφορικότητα καί τήν ἐγγραμματοσύνη. οὔτε ἀποτελοῦν δύο ἀποκλειόμενους, δομικά ἀντιτιθέμενους μεταξύ τους τρόπους ἐπικοινωνίας. Ἀντίθετα τοποθετοῦνται σέ ἓνα συνεχές πού κυμαίνεται ἀπό τήν πλέον ἄτυπη προφορική συνομιλία μέχρι τό πιό ἀφηρημένο καί ἀποσπασμένο ἀπό τά ἐξωκειμενικά συμφραζόμενα μαθηματικό σύγγραμμα. Ἡ φωνούμενη γλώσσα ἄλλωστε δέν διχάζει, ἀλλά ἀντίθετα συνδέει τά δύο ἅκρα. Ἡ προφορικότητα καί ἡ ἐγγραμματοσύνη παίρνουν ποικίλες μορφές καί χρησιμοποιοῦνται μέ διάφορους τρόπους σέ διαφορετικά πολιτισμικά συμφραζόμενα. Ἐπιπλέον βρίσκονται σέ συνεχῇ ἀμοιβαία διάδραση μεταξύ τους παράγοντας ποικίλες μορφές γλωσσικῆς συμπεριφορᾶς πού δύσκολα πράγματι μποροῦν νά καταταγοῦν σέ ἓνα μονοδιάστατο συνεχές (Finnegan 1988: 125, 175). Αὐτός εἶναι καί ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο οἱ ὑποστηρικτές αὐτοῦ τοῦ μοντέλου προτιμοῦν νά μιλοῦν γιά πολλαπλές μορφές προφορικότητας καί ἐγγραμματοσύνης¹⁴ (Street 1984: 8). Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη οἱ διαφορές

¹⁴ Ἡ ἀκόμη γιά παρα-εγγράμματα (paraliteratic) κοινότητες οἱ ὁποῖες περιβάλλονται ἀπό ἐγγράμματα κοινότητες, συμμετέχουν στόν ἐγγράμματο πολιτισμό, ὥστόσο ἡ πλειοψηφία τών μελῶν τους δέν γνωρίζουν γραφή καί ἀνάγνωση (Rappaport 1987).

ανάμεσα σέ κάποιους έγγράμματους ή ανάμεσα σέ κάποιους προφορικούς πολιτισμούς μπορούν νά είναι έξίσου σημαντικές μέ τίς διαφορές ανάμεσα στους δύο τύπους πολιτισμοῦ. Μέ αὐτή τήν έννοια πρέπει νά διακρίνουμε τίς κοινωνίες πού έχουν έπινοήσει τή γραφή μέσα από μιά μακρά ιστορική καί κοινωνική διαδικασία από τίς κοινωνίες στίς όποιες ή γραφή έχει έπιβληθεῖ απότομα έξυπηρετώντας έξωγενεῖς ανάγκες (Calvet 1984: 104-16).

Ἡ προσέγγιση αὐτή προέκυψε μέσα από μιά κριτική τοῦ έθνοκεντρικοῦ μοντέλου πού ανάγει τή δυτικοευρωπαϊκή έγγράμματη πρακτική τῶν μεσαίων τάξεων σέ πρότυπη καί καθολική έννοια τῆς έγγραμματοσύνης καί έξομοιώνει τίς γνωστικές συμπεριφορές μέ τίς πολιτισμικές νόρμες πού είχαν μέσα στό διάβα τῆς ιστορίας παγιωθεῖ καί «φυσικοποιηθεῖ» (Street καί Besnier 1992: 537-42). Ἡ κριτική αὐτή στάση συγκροτήθηκε μέσα από μιά σειρά έθνογραφικῶν καί ιστορικῶν συγκριτικῶν έρευνῶν πού μέ τή σειρά της ένίσχυσε τήν περαιτέρω διεξαγωγή παρόμοιων διαπολιτισμικῶν έρευνῶν. Τό «αὐτόνομο» μοντέλο λειτουργεῖ μέ ἀναλυτικές¹⁵ (etic) έννοιες, θεωρεῖ δηλαδή ὅτι οἱ γνωστικές δεξιότητες έχουν τήν ἴδια σημασία καί λειτουργία σέ ὅλα τά πολιτισμικά συστήματα. Ἡ μετατόπιση πρὸς τό «ἰδεολογικό» μοντέλο καί ἡ ἀνάδειξη τῆς έθνογραφικῆς προσέγγισης ὡς κεντρικῆς έρευνητικῆς στρατηγικῆς, εἶχε ὡς φυσικό επακόλουθο τήν πριμοδότηση καί τῶν ἰθαγενῶν (emic) έννοιῶν, καθώς ή έγγραμματο-

¹⁵ Ἡ διάκριση etic (-ητική) καί emic (-ημική) πῆραν τήν ὀνομασία τους ἀπό τίς καταλήξεις τῆς φωνητικῆς καί φωνημικῆς προσέγγισης στή γλωσσολογία. Στίς κοινωνικές ἐπιστήμες ή προσέγγιση etic προσπαθεῖ νά κατανοήσει τά πολιτισμικά μορφώματα μέ ὁρους καί έννοιες έξωτερικές καί ἀνεξάρτητες πρὸς τά ἰθαγενῆ συστήματα ἀναφοράς. Κατά συνέπεια ἐφαρμόζεται γιά τήν ἀνάλυση πολλῶν καί διαφορετικῶν μεταξύ τους πολιτισμῶν. Ἡ προσέγγιση emic προσπαθεῖ νά κατανοήσει τά πολιτισμικά μορφώματα ἀπό τήν ἰθαγενή σκοπιά καί μέ ὁρους τοῦ ἰθαγενοῦς συστήματος.

σύνη ἀποκτᾶ ποικίλες σημασίες καί λειτουργίες σέ διαφορετικές κοινωνίες. (Βλ. π.χ. Bloch 1968, Basso 1974, Rappaport 1987, Kulick καί Stroud 1990, Wagner 1993).

Ἄν τό «αὐτόνομο» μοντέλο ἔχει προκύψει ἀπό τή δομο-λειτουργική θεωρία στήν κλασική ἢ τή «συγκρουσιακή» τῆς ἐκδοχή, τό «ἰδεολογικό μοντέλο» συνδέεται μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας τῆς «κατασκευῆς», τοῦ κονστρουκτιβισμού.¹⁶ Ἡ θεωρητική αὐτή κατεύθυνση ἐπαναφέρει στό προσκήνιο τήν ἐνεργό δράση τῶν ὑποκειμένων. Τά δρῶντα ὑποκείμενα παράγουν, ἀναπαράγουν καί μετασχηματίζουν τόν πολιτισμό καί τήν κοινωνία τους μέσα ἀπό τοὺς τρόπους μέ τοὺς ὁποίους τά ἐρμηνεύουν, τά κατανοοῦν καί δροῦν πάνω τους. Ἡ γλώσσα ἐπομένως ἀποτελεῖ καθοριστικό παράγοντα στήν κατασκευή τῆς πραγματικότητας, ἐνῶ ἡ σημασία δέν ἀποτελεῖ οὔτε ἀναπαράσταση ἑνός ἀντικειμένου οὔτε ἔκφραση ἑνός ὑποκειμένου, ἀλλά τή δημιουργία μέσα ἀπό τήν κοινωνική πρακτική μιᾶς «ἐρμηνευτικῆς κοινότητας». Ἡ ἄποψη αὐτή διαπερνᾷ τό «ἰδεολογικό» μοντέλο πού προσεγγίζει τήν ἐγγραμματοσύνη καί προφορικότητα σέ συνάρτηση μέ τή γενικότερη κοινωνική καί συμβολική δυναμική, τήν ἐξουσία, τήν κοινωνική τάξη, τό κοινωνικό φύλο, τήν ταυτότητα, τήν ὑποκειμενικότητα, τήν ἐθνότητα, τόν ἐθνικισμό, τή θρησκεία... κ.ο.κ.

Ἡ τεκμηρίωση τῆς ἄποψης ὅτι ἡ ἐγγραμματοσύνη ἀποτελεῖ μιά περίπλοκη καί ἐτερογενῆ κατασκευὴ ἐντεθειμένη στήν κοινωνική πραγματικότητα καί πρακτική, ἄρχισε ἤδη ἀπὸ τή δεκαετία τοῦ '70. Ἡ σημαντικὴ ἐρευνα τῶν Scribner καί Cole (1973, 1981) εἶναι ἡ πρώτη συστηματικὴ προσπάθεια ἀμφισβήτησης τῆς ἄποψης ὅτι ἡ ἐγγραμματοσύνη ἐπιφέρει ριζικὲς γνωστικὲς ἀλλαγές, ὅτι ὁδηγεῖ σέ «ἀνώτερες» μορφές νόησης, δίχως νά ἐξομοιώνουν, ἀπὸ τήν ἄλλη πλευρά, τήν προ-

¹⁶ Σχετικὰ μέ τή θεωρία τῆς κατασκευῆς βλ. Ε. Παπαταξιάρχης. «Περί τῆς πολιτισμικῆς κατασκευῆς τῆς ταυτότητας», *Τοπικά β'*, 1996.

φορική και την ἐγγράμματη σκέψη. Οἱ ἐρευνητές εἰσάγουν μιὰ σημαντική διάκριση ἀνάμεσα στίς γνωστικές ἱκανότητες –γενίκευση, ἀνάκληση, ἀφαίρεση, λογικός διαλογισμός, σχηματισμός ἐννοιῶν κ.ο.κ.– οἱ ὁποῖες εἶναι καθολικές, οἰκουμενικές· καί στίς γνωστικές δεξιότητες –τούς διαφορετικούς τρόπους (κοινωνικές πρακτικές) μέ τούς ὁποίους οἱ βασικές αὐτές ἱκανότητες συνδυάζονται καί χρησιμοποιοῦνται γιά τήν ἐπίτευξη ἑνός σκοποῦ– οἱ ὁποῖες ποικίλλουν κατά πολιτισμικό μόρφωμα (19783: 553).

Στούς Vaï τῆς Λιβερίας, γιά παράδειγμα, ἐπισημαίνονται τρεῖς μορφές ἐγγραμματοσύνης ἢ καθεμία ἀπό τίς ὁποῖες συνδέεται μέ διαφορετικούς κοινωνικούς θεσμούς καί πρακτικές, ἀλλά καί διαφορετική γλώσσα: Ἡ συλλαβική γραφή τῶν Vaï χρησιμοποιεῖται στήν ἐπιστολογραφία καί τίς οικονομικές συναλλαγές. Ὅσοι γνωρίζουν αὐτή τή μορφή ἐγγραμματοσύνης εἶχαν ἰδιαίτερα καλή ἀπόδοση στά τέστ πού βασιζόντουσαν στά ὀνοματοπαίγνια (rebus), καθὼς ἡ συλλαβογραφία χαρακτηρίζεται ἀπό τή λογική αὐτῶν τῶν γρίφων. Ἡ ἀραβική γραφή συνδέεται μέ τήν Κορανική ἐγγραμματοσύνη, χρησιμοποιεῖται σέ θρησκευτικά συμφραζόμενα καί μαθαίνεται σέ εἰδικά θρησκευτικά σχολεῖα μέ τήν ἀνάγνωση καί ἀπομνημόνευση τοῦ Κορανίου. Οἱ γνῶστες τῆς Κορανικῆς ἐγγράμματης παράδοσης ἔδειξαν ἰδιαίτερη ἀπόδοση στά τέστ μνημονικῆς ἀνάκλησης. Ἡ ἀγγλική, τέλος, μαθαίνεται σέ δυτικοῦ τύπου σχολεῖα καί χρησιμοποιεῖται στίς συναλλαγές μέ τόν ἔξω κόσμο. Ὅσοι μετέχουν τῆς ἀγγλικῆς ἐγγραμματοσύνης εἶχαν καλή ἀπόδοση σέ τέστ πού βασίζονται στή σχολική παιδαγωγική πρακτική, ὅπως στούς συλλογισμούς.¹⁷ Οἱ

¹⁷ Ἡδη τῇ δεκαετία τοῦ '30, ὁ Luria παρατηροῦσε ὅτι οἱ Κιργίσιοι χωρικοὶ δέν ἦταν ἀνίκανοι νά κατανοήσουν τό μηχανισμό τοῦ συλλογισμοῦ, ἀλλά ἀρνιόντουσαν νά θέσουν ὡς προκείμενες προτάσεις πού δέν συνδεόντουσαν μέ τήν προσωπική τους ἐμπειρία, μέ τόν βίόκοσμό τους (1976, κεφ. 4).

Schribner και Cole, πού διεξήγαγαν τήν ἔρευνα, συμπέραναν ὅτι ἡ ἐγγραμματοσύνη προάγει τίς γνωστικές δεξιότητες. «ἀλλά δέν μπορούμε νά ἰσχυριστοῦμε... ὅτι ἡ ἐγγραμματοσύνη ἀποτελεῖ ἀναγκαία καί ἐπαρκῆ συνθήκη γιά ὅποιαδήποτε ἀπό τίς δεξιότητες πού ἀποτιμήσαμε... Συγκεκριμένες πρακτικές προάγουν συγκεκριμένες δεξιότητες» (1981:251 καί 258). Ἐξίσου σημαντικό εἶναι καί τό συμπέρασμα ὅτι οἱ συνέπειες ὀφείλονται στή σχολική ἐκπαίδευση. Τό σχολεῖο, γιά παράδειγμα, ἐκπαιδεύει ἐντατικά τά μέλη του νά ἀντιμετωπίζουν τά ἀτομικά προβλήματα ὡς ἐκφάνσεις κάποιων γενικότερων προβλημάτων, πράγμα πού ἐνισχύει τήν τάση γιά γενίκευση (βλ. καί Halverson 1992, Akinnaso 1992, Wagner 1993).

Ἔτσι ἡ σχολική ἐκπαίδευση παύει νά θεωρεῖται συνέπεια τῆς ἐγγραμματοσύνης. Ἡ ἐγγραμματοσύνη συνδέεται μέ διάφορες κοινωνικές πρακτικές καί μεταβιβάζεται καί ἐκτός σχολικῶν θεσμῶν. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ μεταβίβαση τῶν γνώσεων σέ μιά δεδομένη κοινωνία δέν ἐξαντλεῖται καί δέν ταυτίζεται μέ τή σχολική ἐκπαίδευση. Οἱ ἄτυποι τρόποι ἀπόκτησης γνώσεων ἀποτελοῦν διαδεδομένη πρακτική σέ ὅλες τίς κοινωνίες. Πρόκειται γιά μιά μεταβίβαση πού συντελεῖται μέσα σέ μικρές ὁμάδες ἀπό δασκάλους πού συνδέονται ἄμεσα μέ τή μεταβιβαζόμενη γνώση, μέσα σέ πραγματικές κοινωνικές συνθήκες καί συμφραζόμενα. βάσει τῆς παρατήρησης καί τῆς μίμησης καί ὁδηγεῖ σέ μιά γενική πρακτική γνώση. (Βλ. λ.χ. Mead 1969). Ἀλλά οὔτε ἡ τυπική, θεσμοποιημένη ἐκπαίδευση ταυτίζεται μέ τήν ἐγγράμματη σχολική παιδεία. Ἡ τυπική ἐκπαίδευση ἀποσκοπεῖ στή μεταβίβαση ἐξειδικευμένων δεξιοτήτων, γνώσεων ἢ ἀξιῶν καί συντελεῖται σέ συνθήκες ἀποσπασμένες ἀπό ὅποιοδήποτε ἰδιαίτερο πλαίσιο συμφραζομένων, ὅπου πριμοδοτεῖται ἡ γλώσσα ἔναντι τῆς πρακτικῆς, ἀπό μιά ἐξειδικευμένη καί θεσμοποιημένη ὁμάδα πού καθορίζει τό περιεχόμενο καί τόν τρόπο διδασκαλίας. Τά στοιχεῖα ὅμως αὐτά ἔχουν καί ἄλλες μορφές